

NEW JUNGIAN
ISRAELI ASSOCIATION

עמותת יונגיאנית
ישראלית חדשה (ע"ר)

דף הבית

על השמים ועל האדמה

האדם המיסטי - אריך נוימן. תרגום יואב ספיר. עריכה מדעית ומבוא אבי באומן. רסלינג. 2007.

רות נצר

פורסם במוסף ספרים 'הארץ'. פברואר. 2008.

בספר 'האדם המיסטי' כונסו יחד שתי מסות שכתב אריך נוימן (1904-1960) ונראה שהן משלימות זו את זו. המאמרים נכתבו זמן לא רב אחרי השואה והדיה עולים מהמאמרים: 'האדם המיסטי', (1948) ו'משמעות ארכיטיפ האדמה בעידן המודרני' (1953). שני המאמרים לקוחים מתוך סדרת כנסי האורנוס שערך ק.ג. יונג מאז שנת 1933 בקרבת העיר אסקונה בדרום שווייץ. מפגשי אוראנוס התקיימו אחת לשנה והשתתפו בהם בכירי ההוגים והחוקרים בתחומי הפסיכולוגיה, המדעים והאומנויות שדנו בנושאים שונים מתוך קרבה להשקפה יונגיאנית. בכנסים אלה השתתף גם גרשום שלום.

אריך נוימן היה תלמידו הנערץ של יונג. הוא עלה לארץ מגרמניה ב-1933 עם אשתו יוליה, גם היא אנליטיקאית יונגיאנית, וכאן טיפל באנשים, הקים את האגודה היונגיאנית וכתב את ספריו שנחשבים לאבן יסוד בתפיסת הנפש והתפתחותה. רק מעטים מספריו תורגמו לעברית. ספריו על האם הגדולה, הילד, התודעה האנושית, היצירה והאמנות עדיין לא תורגמו.

אנסה לכרוך כאן יחד את התוכן של שני המאמרים. נוימן סבר שבתורתו של פרויד יש הטיה מוגזמת לכיוון הפטריאכלי, ולהאדרת חשיבות האב והמאבק בדמותו כגורמים מכוננים את הנפש. נוימן עצמו ראה חשיבות בהשבת המודעות לכוחה של האם, לא רק במשפחה, אלא לכוחה הארכיטיפלי כאלת אדמה קדומה ששלטה בשחר האנושות, וממשיכה לשלוט בנפש האדם מתוך עמקי הלא-מודע הקולקטיבי. ספרו החשוב 'האם הגדולה' נוימן סוקר את היבטיה השונים של האם המיתולוגית הגדולה. ספרו 'אמור פסיכה' ('ספרית הפועלים') מתאר את התפתחות נפש האשה שנחלצת משליטת האם הגדולה ומתפתחת לקראת קשר הדדי עם בן זוגה. ב'אדם המיסטי' מתאר נוימן את היחלצות נפש כל אדם מהכוח הסימביוטי של האם הגדולה שמזוקה עם תת ההכרה. נוימן מסביר שבראשיתה היה לאנושות היה כורח לפתח תודעה, שסמליה הם הכוח הרציונלי הפורץ הגברי, מתוך הלא-מודע האמהי-דחפי-רגשי העוטף-מאיים לבלוע את התודעה הבלתי מפותחת עדיין. בגלל קטנות וחולשת הילד האנושי ועוצמתה המאיימת של האם

הגדולה שנחוותה כמפלצת-מכשפה פותחו המיתוסים של הגבור שנאבק במפלצת, מבתר או הורג אותה. כך המאבק של השלטון הגברי הפטריאכלי של התרבות היהודית-נוצרית שאף לבטל את כוחה של האם-אשה בתרבות בכלל: "הסדר הגברי פיצל בין עולם התודעה השמימי, העילי, הגברי והטוב לבין האדמה התחתית, הנשית והרעה, כלומר לבין הלא-מודע.... לחלק עילי וחלק תחתי שאין ביניהם שום פיוס". (עמ' 102). וכך החומר האדמתי שזוהה עם הגוף הנשי נותר טמא, רע ומקולל. הגברי זוהה עם הרוח בעוד הנשי עם החומר, ואת החומר גינו.

אבל הנפש העממית לא יכלה להסתפק בשילוש הגברי-רוחני של הנצרות ולכן הנצרות פיצלה בין האם הטובה שהושלכה אל דמות המדונה הנערצת, לבין שאר הבטי החומר והיצר של הגוף שזוהה עם הנשי הטמא. בקבלה השיבו את הנשיות הרוחנית לכבודה המלא בספירות בינה ושכינה. אלא שהשבת היסוד האמהי-נשי הארכיטיפי בהיבטו הרוחני לתרבות לא השפיעה על היחס המדכא בפועל כלפי הנשים בחברה וכלפי היסוד הנשי בנפש היחיד.

לא רק הנשים שילמו מחיר על דיכוי ערכן אלא גם הגברים והחברה הפטריארכלית בכלל שילמו מחיר של התרוקנות ממשאבי הנפש הנשית שקרובה אל מעמקי הלא-מודע ואוצרותיה. ככל שגיננו, התרחקו והתנכרו לאם הגדולה (והנשיות הכלולה בה) בהבטיה העשירים, היצירתיים, רגשיים ורוחניים, כך עלה יותר ויותר ההבט ההרסני המודחק שלה ונקם את נקמתו. נוימן טוען שהאלימות הנוראה של המשטרים הדיקטטוריים במאה העשרים בכלל והשוואה בפרט היא שיבתה של האם הגדולה הפאגנית שתובעת קרבנות אדם. הוא גם טוען שהחברה המערבית במאה העשרים איבדה קשר עם הרוח ולמעשה היא נשלטת על ידי טכנולוגיה, מכניקה, רציונליות, השגיות, תחרותיות, רדיפת עושר כלכלי – כל אלה הם הבטי החומר השליימי של האם הגדולה שבולעת מחדש את האנושות. המטרה של התפתחות נפש היחיד וכן מטרת הפסיכותרפיה היא למצוא את הגשר בין היבטי הנפש השונים, ללמוד להתמיר את החומרים היצירתיים הלא-מודעים לקראת מודעות ולשלב את הנשי עם הגברי. נוימן האמין שאם יחידים רבים יצליחו ליצור את השינוי המבורך בנפשם, כי אז האיזון הנכון יתחולל גם בחברה כולה.

חשוב לציין שנוימן תרם בספריו להדגשת חשיבות הנשי וכך גם לקידום התודעה הנשית בחברה. הספרות הפמיניסטית הפסיכואנליטית והיונגיאנית תרמו רבות לשחרור האשה. מיתוסים קדומים מפורשים מחדש ברוח זו. במאמר 'האדם המיסטי' נוימן מתאר את התהליך שהאדם עובר במהלך חייו בעימות עם הלא-מודע, כפי שהוא מתאר זאת גם בספרו 'המקורות וההסטוריה של התודעה' שנכתב באותו זמן: בהתחלה הישות הלא-מודעת סוגרת עליו במעגל סגור כרחם אמהי. בהדרגה, אחרי הפריצה האקטיבית גם מהחסות האמהית וגם מהחסות האבהית מתגבשת התודעה העצמאית של היחיד. כשתודעת האגו חזקה מספיק, היחיד מבקש לשוב ולהתחבר באופן פורה עם היסוד הראשוני הלא-מודע וכוחו העוצמתי הנשגב שממנו ניתן. למעשה תהליך האינדבידואציה של היחיד, שמודגש יותר בחצי השני של החיים, מבקש את המגע הבלתי אמצעי המחודש עם היסוד החויתי רגשי-רוחני של הלא-מודע. פעמים רבות חפוש זה הוא גם החיפוש עם המפגש המיסטי עם עמקי הנפש הנחוית כגרעין של אלוהות ושלמות עליונה, וכן עם הנפש הקוסמית שמעבר לנפש היחיד. זה למעשה שלב התפתחותי גבוה של החוויה המיסטית ולא כל אדם נפתח אליו. יונג עצמו דיבר על הרגש הרליגיוזי כרגש בסיסי בנפש שהדחקתו מביאה הפרעות לנפש, אולם יונג אינו מזהה את הרליגיוזי עם המיסטי. המיסטיקה אינה חוויה דתית בלבד אלא היא שאיפה למזג את העצמי של נפש היחיד עם הנפש הגדולה הלא-מודעת שנחוית בהבט הרוחני העליון שלה. נוימן מבאר את חשיבות ההבחנה בין שאיפה למיזוג מיסטי אצל אדם בראשית ההתפתחות הנפש, כשהאגו שלו עדיין לא התפתח והוא עשוי לגלוש בחוויה המיסטית לאבדן האגו עד פסיכוזה – לבין מי שהאגו שלו מבוסס ואינטגרטיבי והתפתחות התודעה שלו מאפשרת

כניסה למצב המיסטי ויציאה פורה מתוכו. את המצב הראשון השלילי הוא מכנה מיסטיקה ניהליסטית, מיסטיקה נמוכה, מיסטיקה אורובורית, ומיסטיקה למראית עין. ואת המצב השני החיובי הוא מכנה מיסטיקה אקסטטית, מיסטיקת התמרה, מיסטיקה גבוהה, מיסטיקת האינסוף. במיסטיקה חיובית-גבוהה זו העצמיות הכוללת של האישיות היא המארגנת בתוכה את החוויה המיסטית. נוימן מוסיף כאן שהמיסטיקה הגבוהה היא גם מיסטיקה של סיום החיים ומיסטיקת המוות ואחר המוות, כשהמוות נחווה כהתמזגות עם האינסופי-הנצחי. בנוסף לכך נוימן מבחין בין מיסטיקנים שפונים עורף לעולם ועניינם בשלמות נפשם בלבד, לבין המיסטיקנים האמיתיים בעיניו, שברוח החסידות ממנה הוא מצטט, עניינם להביא את התיקון הנפשי לא רק לעצמם אלא גם לעולם החברתי בו הם שרויים. נוימן מכנה את המאמר 'האדם המיסטי', כי הוא סבור שהאדם באשר הוא הינו יצור מיסטי; "הומו מיסטיקוס". משום מה, בשונה מבשאר כתביו, הוא יוצר כאן הכללת-יתר גורפת ומבלבלת למדי, שמזהה כל מפגש עם הלא-מודע בכל שלבי החיים כמפגש מיסטי. לנבוכים בקריאתם הכין ד"ר אבי באומן הקדמה שמבארת את עיקרי המאמרים.